

п.и.д. профессор Рысбаев С.К.

Окуу кыргыз орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептердин Кыргыз тили окуу китептеринин мазмунуна коюлуучу дидактикалык жана методикалык талаптар

Кыргыз билим берүү академиясы
Мамлекеттик, расмий жана чет тилдер лабораториясы

Окуу кыргыз орус, өзбек жана тажик тилдеринде
жүргүзүлүүчү мектептердин Кыргыз тили окуу
китептеринин мазмунуна коюлуучу
дидактикалык жана методикалык
талаптар

Автор- түзүүчү:

С.Рысбаев,

педагогика илимдеринин доктору,

профессор

Бишкек-2013

Алгы сөз

Окуу программалары маанилүү мамлекеттик документ катары өзүнө тиешелүү предмет боюнча билим берүүнүн негизги багыттарын аныктап турат. Ал эми окуу китептери болсо окуу программаларда камтылган негизги жоболордун түздөн-түз же чыгармачылык менен ишке ашыруучу маанилүү каражат болуп саналат. Ал, ошону менен бирге, окуучу менен мугалимдин окуу процесстиги чыгармачыл иш- аракеттерин уюштуруучу да, ага багыт берүүчү да негизги каражат катары кызмат кылат.

Маселе окуу китебинин, айрыкча, улуттук мазмундагы окуу китептерибиздин (комплекстеринин) кызматы жөнүндө далилдеп айтууда гана эмес, ал ошо кызматын кандай деңгээлде өтөп жаткандыгын, анын бүгүнкү күндөгү деңгээлин, мүнөздүү мүчүлүштүктөрүн аныктоо, аны мындан ары өркүндөтүүнүн келечектүү багыттарын табуу учурдагы ата-мекендик педагогикалык илимибиздин алдындагы орчундуу маселе болуп олтурат.

Мына ушул багытта республикабыздагы окутуу кыргыз, орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептерин кыргыз тили окуу китептерин мазмундук жактан кайра түзүү, аны учурдун эң зарыл талаптарынан окутуунун компетенттүүлүк парадигмасына жараша өркүндөтүп кайра түзүүнүн багыттарын аныктоо айрыкча көңүл бурууну талап кылып отурат.

Мына ушул максатка ылайык, республикабызда билим берүүнү сапаттык жаңы деңгээлге көтөрүү, натыйжага багыттап окутуу милдеттерин чечүү маселелери, сөзсүз түрдө, билим берүүнү мезгилдин талабына ылайык жаңылоо маселеси менен катар, окуу куралдарын жана бүтүндөй педагогикалык адабияттарыбызды жаңылап даярдоону жана сапаттуу кылып басып чыгарууну түп тамырынан жаңыртып түзүү керектигин эскертип отурат.

Бул туурасында сөз кылууда, деги эле, окуу китеби деген эмне, окуу китебинин маңызы, милдети кандай? – деген суроонун айланасында бир аз сөз кылалы.

Көптөгөн окумуштуулар окуу китебин теориялык жактан терең иликтеп үйрөнүү менен, анын маани-маңызын, кызмат-милдетин, окутуунун жүрүшүндөгү анын ролун белгилүү деңгээлде аныкташты. Атап айтканда, В.В.Краевский «Окуу китебинин теориясы – ошол эле учурда окутуунун теориясы болуп саналат» – десе, С.Т.Шаповеленко: «Окуу китеби кайсы бир

предмет боюнча маалыматтарды алып жүрүүчү каражат» – деп эсептейт. Ал эми И.Я. Ларнер «Окуу китебин түзүү – бул окутуу – «Тарбиялоо процессин проектилөө», – деген. Ал эми, мекепе окуу китебинин теориясы менен практикасына зор эмгек сиңирген окумуштуу Д.Д.Зуев: «Окуу китеби жалпыга бирдей документ», ал «өзүнө сабактардын мазмунун жана окуучулардын таануу ишмердүүлүгүнүн багыттарын бириктирип турат»,– деп жазган.

И.Я.Ларнер бул ойду андан ары тереңдетип, «окуу китеби бүтүндөй окутуу процессин уюштурууга кызмат кылат» – деп, анын ролун эң туура белгилегени бар.

Ал тургай, өз кезегинде советтик окумуштуулардын ичинен Н.К.Крупская: «Окуу китебин ар ким өз алдынча окуп-үйрөнүүгө мүмкүн болгудай кылып түзүү керек» – деп белгилөө менен, д биринчи жолу туруктуу (стабилдүү) окуу китебин түзүү идеясын алдыга койгон жана окуу китебин түзүүдө чаржайыт ишке (кустарщинага) жол бербөө керектигин катуу эскерткен.

Ошону менен катар, К.Д.Ушинский да кезегинде заманбап окуу китебин түзүүнүн башында туруп, окуу китебинин ролу жана окуу процессин уюштуруудагы кызматы тууралуу түшүнүктөрдүн өнүгүшүнө чоң кадамдарды таштаган. Анын Я.А. Каменскийден айырмачылыгы, ал окуучулар окуу материалын, билимдерин негиздерин өздөштүрүүдө терең жана ыраттуу психологиялык процесстин болорун туура түшүнүү менен, окуу китебинин иштиктүү логикалык ички түзүлүшүн (структурасын) жана мазмунун илимий жактан көрө билген.

Ата мекендик педагогикалык илимибизде да мектеп окуу китептерин түзүүнүн теориялык-практикалык маселелери колго алынган учурлар жок эмес. Алар, айрыкча, республикабыз эгемендүүлүгүн алгандан кийинки мезгилге туш келип, айрыкча, улуттук мазмундагы окуу китептерин түзүү идеясын көтөрүп чыгышкан. Алсак, профессор И.Бекбоев жалпы эле окуу китептерин түзүүнүн теориялык-методикалык маселелерин иликтөөгө аракет кылса, профессор С.О.Байгазиев кыргыз тили жана адабияты окуу китептеринин мазмуну менен түзүлүшүнө коюлуучу дидактикалык талаптарды аныктоого алгач ирет кайрылган.

Бул маселе боюнча профессор Н.И.Ишкеевдин, доцент Н.И.Ибраеванын жана А.Токтомаматовдун да айрым изилдөөлөрү эске

алууга татыктуу. Ушул авторлорун да бул маселе боюнча бир катар иликтөөлөрү жарык көргөн...

Кыргыз тили окуу китеби жөнүндө сөз кылууда анын коомдук ролу, учурдагы маани-маңызы тууралуу айтпай коюуга болбойт. Анткени кыргыз тили Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуу менен, идеологиялык күчкө эгедер. Ошону менен катар, окуу китептин өзү кайра ал тилдин өнүгүшүнө таасир этүү менен, өзүнө мамлекеттик чоң милдетти тагып отурат. Андыктан, кыргыз тили предметинин сапатын жогорулатуу үчүн, адегенде, окуу китептеринин сапатын жогорулатуу, алгылыктуу методика менен жазып чыгаруу милдети айрыкча маанилүү болуп чыга келет.

Ошондуктан, учурдагы дагы бир милдет – окуу китептерин жазуунун алдында, авторлордун бул проблема боюнча сабаттуулугун камсыз кылуу, аларды окуу китептерин түзүүгө карата зарыл талаптар менен куралдандыруу милдети коюлбай койбойт.

Бул колдонмо мына ушул максатты көздөп, кыргыз тили окуу китептерин түзүүнүн, анын мазмунун аныктоонун, аны мындан ары көтөрүүнүн бир катар принциптүү жагдайлары менен болочок авторлорду тааныштыруу вазийпасын көздөп даярдалганын эскерте кетели.

Эмесе, сөз нугу ушул жагдайда болсун.

Автор-түзүүчүдөн

Биринчи бөлүк

Окуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин Кыргыз тили окуу китептеринин мазмунуна коюлуучу дидактикалык талаптар

Биринчи талап:

Кыргыз тили окуу китептин түзүүдө авторлор жетекчиликке алынуучу методикалык принциптер кайсылар?

Дидактиканын жетектөөчү принциптери катары – илимийлүүлүк, жеткиликтүүлүк, ырааттуулук, аң – сезимдүүлүк, бекемдүүлүк, көрсөтмөлүүлүк, уланмалуулук, турмуш практикасы менен байланыштуулугу, чыгармачылык активдүүлүк, дифференцирлеп окутуу жана оптималдуулук принциптерин сунуш кылынып келери белгилүү.

Ушулар менен катар, улуттук мазмундагы окуу китептерин түзүүдө профессор И.Б.Бекбоев мындай принциптүү жагдайларды эске салат:

1) Билим берүүдөгү улуттук-маданий жактан кайра жаралуу, жаңыланган мектептерибизди талаптагыдай өзгөртүүбүздүн бир белгиси болуусу;

2) Өткөн тоталитардык идеялогиянын натыйжасында тамыры аёосуз балталанган адабияттардын калыбына келтирилиши, элдик педагогиканын тунук булактарына алып баруучу жолдогу урандылардын тазалануусу;

3) Тереңдеги улуттук-маданий салттарга кайрылуу – концепциянын жана мамлекеттик-предметтик стандарттардын негизги белгисине айлануусу.

Албетте, булар менен катар эле, кыргыз тили окуу китептерин түзүүдө өз алдынчалуу методикалык принциптер катары төмөндөгүлөргө көңүл бурууга тийишпиз:

- 1) эне тилибиздин фонетикалык, лексикалык, грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө таянуу принциби;
- 2) улуттук тил илимибиздин, этнопедагогика жана адабияттаануу илимдеринин жетишкендиктерине таянуу принциби;
- 3) балдарга этнолингвистиканы, анын бай корун талаптагыдай үйрөтүүнү дидактикалык жактан уюштуруу принциби;
- 4) элдик фольклордук педагогиканын идеяларына таянуу принциби;

улуттук психологияны, менталитетти чагылдыруу принциби;

5) эл-жерди, Ата журттун тарыхын, ата салттарды чагылдыруу принциби;

б) улуттук сезимди, намысты, сыймык дөөлөттөрдү жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды айкалыштырып берүү принциби.

Бул принциптерден улам окуу китептердин мазмунунда мындай проблемалуу жагдайлардын чечилишин авторлор эске алуулары зарыл:

– улуттук окуу китептерибизди түзүүдө эне тилибиздин фонетикалык, грамматикалык, лексикалык өзгөчөлүктөрүн, нормативдүү мектеп грамматикасынын чен – өлчөмдөрүн эске алуу;

– жалпы элдик тилди камтуу, анын ичинен, балдардын кызыкчылыгына, курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык лексикалык каражаттарды тандоо, топтоо, анын этнолингвистикалык минумду эске алуу, алардын грамматикалык гана эмес, лексикалык-семантикалык маанисин чечмелеп түшүндүрүү;

– грамматикалык материалдарды сунуш кылууда кыргыз тил илиминин учурдагы жетишкендиктерине, тилдик нормаларга ылайык сүйлөө жана жазуу, эреже-терминдерди так жеткиликтүү, түшүнүктүү деңгээлде берүү;

– окуу материалдарынын мазмунунда улуттук менталитетти, кызыкчылыктарды, өзгөчөлүктөрдү чагылдырган, элди-жерди, Ата мекенди, анын географиясын, тарыхын мазмунуна сиңирген тексттерди тандоо, топтоо; балдарга улуту жөнүндө таанытуу аркылуу улут жандуу сезимге тарбиялоо, ал үчүн элдик оозеки чыгармаларга, алардын балдарга ылайык үлгүлөрүн кеңири сунуш кылуу;

– улуттук сезим, улуттук сыймык, улуттук намыс, улуттук салт, улуттук дөөлөт, символдор, элдик майрамдар, алардын маанисин, өткөрүү жолдорун түшүндүрүүчү, алардын атрибуттарын өздөштүрүүгө багыт берүүчү, өткөрүү тартибин билдирүүчү маанайдагы түрдүү жанрдагы элдик чыгармаларды иргеп алуу;

– улуттун кадыр-баркын көтөрүүчү белгилүү инсандар, элдик баатырлар, эмгек алдыңкылары, жалпы эле, кичүүлөргө үлгү болуучу адамдар тууралуу баяндар, ыр, аңгеме, жомок, уламыш, аңгемелерге орун берүү;

– улутту улут кылып бекемдеп, өнүктүрүп келген асыл дөөлөттөр, мурастар, нравалык-этикалык эрежелер, улуттук философия, дүйнө тааным ойлорун, гуманисттик түбөлүктүү идеяларды окуу материалдарында чагылдыруу жана аларды кенже курактагы балдардын өздөштүрүүсүнүн ыңгайлуу методикалык аппаратын түзүү;

– өлкөнүн учурдагы саясий-экономикалык абалын да унут калтырбай, анын келечегин камсыз кылууга, алдыга умтулуу сезимин жаратууга колкабыш кылууга балдарды психологиялык жактан даярдоо, калыптандыруу идеяларын эске алуу;

– улуттук баалуулуктар менен бүткүл адамзаттык баалуулуктарды окуучулардын айкалыштыра-салыштырып билүүсү, өзүн-өзү өнүктүрүүсү үчүн дүйнөдөгү мыкты жетишкендиктерди, жаңы технологияларды үйрөнүүгө үндөө, алар аркылуу өлкөнүн келечегин камсыз кылган бүгүнкү жаш инсанды билим-тарбия жагынан эмитен кам көрүп, колдоого алуу зарылдыгын туюу...

Экинчи талап:

Кыргыз тили окуу китептеринде окуучулардын тилдик-коммуникативдик жана когнитивдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу маселелери кантип эске алынат?

1. Тилдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда эмнелерге көңүл бөлүнүүсү керек?

- тилдин системасы боюнча теориялык билимге ээ кылуу;
- адабий тилдин нормасын таанытуу;
- тилдик кор, сөздүк курамы жөнүндө теориялык билимге ээ кылуу;
- эне тилдин сөздүк байлыгына ээ кылуу;
- тилдин грамматикалык түзүлүшүн үйрөтүү;
- тилдик көрүнүштөрдү (формаларды) талдай билүүгө үйрөтүү;
- сөздүктөр менен иштей билүүгө үйрөтүү;
- орфографиялык сабаттуулугун калыптандыруу;
- сөздөрдү, сүйлөмдөрдү түзүп жана талдай билүүгө машыктыруу.

2. Коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда эмнелерге көңүл бөлүнүүсү керек?

- кеп ишкердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө жараша иштей алууга машыктыруу;
- кеп маданиятына үйрөтүү;
- кептин стилдерине жараша иштей алууга машыктыруу;
- түрдүү чөйрөдө сүйлөө ишмердүүлүгүнө ээ болууга көнүктүрүү;

- сүйлөшүү этикетине үйрөтүү;
- кептин функционалдык түрлөрүнө жараша иштей алууга машыктыруу;

3. Когнитивдик же лингвоэтномаданий компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда эмнелерге көңүл бөлүнүүсү керек?

- тил аркылуу улуттук маданияттын баалуулуктарын үйрөтүү (тил – маданият);
- тил менен элдик тарыхты байланышта карап үйрөтүү (тил – тарых);
- улут аралык сүйлөшүү маданиятына үйрөтүү;
- тил аркылуу элдик психологияны үйрөтүү;
- тил аркылуу улуттук сөз өнөрүн үйрөтүү.

Үчүнчү талап:

Кыргыз тили окуу китептеринин ички методикалык аппаратын түзүүдө авторлор эмнелерди эске алуусу керек?

1. Жаңы теманы өздөштүрүүгө багыт берүүчү суроолордун коюлуусу;
2. Жаңы тема менен мурунку теманын мазмунун байланыштыруучу, жаңы теманы логикалык жактан улантуучу суроолордун коюлуусу;
3. Жаңы теманын мазмунун берүү, аны ишмердүүлүктүн негизинде өздөштүрүүгө багыт берүү;
4. Жаңы теманын негизги идеясын түшүндүрүү;
5. Жаңы алган теманы бышыктоону уюштуруучу суроо-тапшырмалардын коюлуусу:
 - суроо-жооп менен бышыктоого багыттоочу тапшырмалар;
 - жаңы үйрөнгөндөрдү практикада колдонуп бышыктоого карата тапшырмалардын коюлуусу, ал аркылуу окуучунун өздүк тажрыйбасын жаратууга жана аны бекемдөөгө багыт берүү;
 - үйрөнгөнүн чыгармачылык менен бышыктоого багыт берүү ишин уюштуруу;
 - жаңы сабактагы айтылгандарды корутундулап –жалпылоочу иш-аракеттерди уюштуруу.

6. Үйрөнгөндөрдү логикалык жактан жалпылоочу жана окуучунун өз алдынча таанып-билүүсүн, чыгармачылык ишин уюштуруучу үй тапшырма үчүн атайын тапшырманын болушу.

Төртүнчү талап:

Окуу китептеги грамматикалык эрежелерди берүү ыкмалары боюнча кеңештер:

1. «Эреже-таяныч» ыкмасы. Мында окуучу эрежеге ылайык мисалдарды топтоо, талдоо, иликтөө, мүнөздөө, жалпылоо менен, практика жүзүндө колдонуп көрүү менен, окуучу «өзү үчүн жаңы ачылыш» жасоосуна багытталган иш-аракеттин болушу;

2. «Эрежени изилдеп үйрөнүү» ыкмасы. Мында грамматикалык эреженин өзүн окуучу жаттап албай, чыгармачыл өзүн изилдеп-үйрөнүүнүн зарылдыгын айтып турат. т.а. эреженин өзүн сынчыл ойлоо аркылуу изилдеп үйрөнүүгө багыт берүүчү иш-аракеттердин көрүлүүсү;

3. «Эреже-тыянак» ыкмасы. Мында окуучу үйрөнгөндөрүн чыгармачылык менен жалпылоо аркылуу өз алдынча жыйынтык-эреже чыгара билүүсүн уюштуруу иштери көрүлөт.

Бешинчи талап:

Окуу китептерде тилдик материалдарды практикалык максатта үйрөтүү үчүн окуучулардын чыгармачыл иштерин уюштурууда кандай суроо-тапшырмаларды коюу керек?

а) суроолордун мүнөздүү белгилери:

- маалыматтуулугун текшерүү үчүн суроолор;
- маалыматты тактоо үчүн суроолор;
- түшүнүктү аныктоо үчүн суроолор;
- үйрөнгөнүн текшерүү үчүн суроолор;
- классификациялоо жана мүнөздөө үчүн суроолор;
- жеке көз карашын жана сынчыл ой жүгүртүүсүн билүү үчүн суроолор;

- эсте сактоосун жана үйрөнгөнүн практикада колдоно аларын текшерүү үчүн суроолор;
- чыгармачыл, өз алдынча иштөөсүн текшерүү үчүн суроолор;
- фактыларды салыштырып, түшүнүктөрдү айырмалоо үчүн суроолор.

б) тапшырмалардын мүнөздүү белгилери:

- жазуу жүзүндө жооп берүүчү тапшырмалар;
- оозеки түрдө жооп берүүчү тапшырмалар;
- схема түзүү үчүн тапшырмалар;
- түшүнүктү аныктоо, тактоо, мүнөздөө үчүн тапшырмалар;
- түшүнүктү жалпылоо жана классификациялоо үчүн тапшырмалар;
- жеке көз карашын, мамилесин далилдөө үчүн тапшырмалар;
- түшүнүктөрдү анализдөө жана синтездөө үчүн тапшырмалар;
- талдоонун түрлөрү боюнча иштөө үчүн тапшырмалар;
- баяндап, сүрөттөп жана ой жүгүртүп айтып жана жазып берүү үчүн тапшырмалар;
- эсте сактоо үчүн тапшырмалар;
- чыгармачылык менен өз алдынча иштөө үчүн тапшырмалар;
- жекече, тайпада, жупта жана жалпы иштөө үчүн тапшырмалар;
- дифференциялап иштөө үчүн тапшырмалар;
- предмет аралык байланышты ишке ашыруу боюнча тапшырма;
- оюн тапшырмалары;
- үйрөнгөнүн практикада колдонуу үчүн тапшырмалар;
- ишмердик мамилесин текшерүү жана баалоо үчүн тапшырмалар.

Алтынчы талап:

Окуучунун кеп маданиятын калыптандыруу үчүн окуу китептерде кандай мазмундагы тексттер болуусу керек?

1. Кыргыз тилинде таза сүйлөөгө багыт берүүчү иш-аракеттердин эске алынышы, атап айтканда:

- эне тилде таза сүйлөөгө;
- интернационалдык сөздөрдү орундуу колдонууга;
- терминдерди өз орду менен колдонууга;
- диалектилик, говордук сөздөрдү орду менен туура колдонууга;
- сөздү бузбай, таза сүйлөөгө;

- чет жана калька сөздөрүн ыксыз колдонбоого багыт берүүчү тексттердин болушу.

2. Эне тилиндеги сөздөрдү так колдонуп сүйлөө ишмердигине багыт берүү, атап айтканда:

- сөздү бузбай, маанисине ылайык колдонууга;
- сөз мүчөлөрүн туура улап айтууга;
- тыбыштарды артикуляциялык белгилерине ылайык туура айтууга;
- түшүнүк менен сөздүн дал келишине;
- сөздү контекстке жараша туура колдонуп сүйлөөгө;
- айтылган терминдин түшүнүк менен дал келишине;
- ар бир түшүнүктүн өз аты менен аталышына так багыт берген тексттердин тандалышы.

3. Эне тилинде туура сүйлөө маданиятына үйрөтүү, атап айтканда:

- орфографиялык жана орфоэпиялык эрежелерге жараша туура, так сүйлөөгө;
- сөздү лексикалык маанисине ылайык туура колдонууга;
- грамматикалык эреже-нормаларга карата сүйлөмдү туура куруп сүйлөөгө;
- кесиптин ар кандай тармактарына жараша лексикалык каражаттардын өз орду менен айтылышына (стилдик, семантикалык жактан) багыт берген тексттердин орун алышы.

4. Эне тилинде орундуу, адептүү сүйлөө ишмердигине үйрөтүү иштери, атап айтканда:

- сүйлөшүү жүрүп жаткан (психологиялык) жагдайга, учурга ылайыктуу айтылышына;
- сүйлөшүп жаткан тематикага сөздүн дал келишине;
- курактык өзгөчөлүгүнө жараша сылык-сыпаа сүйлөөгө;
- стилдик жактан сөздүн орундуу колдонулушуна;
- көркөм каражаттарды орундуу пайдаланууга багыттаган тексттердин тандалышы.

6. Эне тилинде логикалуу, ырааттуу сүйлөө жана жазуу маданиятына багыттоочу иш-аракеттердин болушу, атап айтканда:

- айтылган ойдун ырааттуулугуна (оозеки жана жазуу түрүндө);
- жыйынтыктуулугуна (башынан аягына чейин жыйынтыктуу ойдун айтылышы);
- мазмундун иреттүү, түшүнүктүү болушуна;
- ойдун жеткиликтүү берилишине;
- сүйлөмдүн стилдик курулушунун сабаттуулугуна үйрөтүүчү иштердин эске алынышы.

7. Окуучунун кыргызча кеп байлыгын арттырууга карата иштердин аткарылышы, атап айтканда:

- терең ойду камтыган накыл кептердин, макал-лакаптардын болушу;
- сөздү чебер колдонууга багыттаган фразеологизм сөздөрүнүн болушу;
- куюлушкан, көркөм чеберчиликте айтылган элдик бата, баалоо сөздөрү;
- тематикага ылайык мазмундуу, тарбиялык таасири мол тексттердин болушу.

Экинчи бөлүк

Окуу орус, өзбек жана тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн түзүлүүчү Кыргыз тили окуу китептеринин мазмунуна коюлуучу талаптар

Окуу орус, өзбек жана тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн түзүлүүчү Кыргыз тили окуу китептеринин мазмунуна жана түзүлүшүнө жалпы эле кыргыз тили окуу китептерине тиешелүү талаптар коюлат. Тактап айтканда:

- окуу китептердин мазмуну менен түзүлүшүнө коюлуучу жалпы дидактикалык талаптар, анын принциптери, атап айтканда, илимийлүүлүк, жеткиликтүүлүк, көрсөтмөлүүлүк, түшүнүктүүлүк, окуу материалдарынын турмуш менен байланыштуулугу, окутуу – тарбиялоочулук, баланын жаш курагын эске алуу, оптималдаштыруу ж.б.;

– кыргыз тили окуу китебинин мазмуну менен түзүлүшүнө коюлуучу тилдик, коммуникативдик жана таанып - билүүчүлүк талаптар;

-кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүү максатына жана милдеттерине жараша атайын талаптар.

Албетте, биз сөз кылып отурган мектептерде кыргыз тили экинчи тил катары үйрөтүлүүсүнө байланыштуу бир катар жекече өзгөчөлүктөрү бар экендиги белгилүү. Анда ушул өзгөчөлүктөргө жараша коюлуучу талаптар жагдайында кыскача сөз кылалы.

Жогоруда аталгандай, окуу орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептер үчүн Кыргыз тили окуу китептери **кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун максаты менен милдеттеринен келип чыгарын эске алууга тийишпииз**. Мисалы:

Кыргыз тилин окутуунун негизги максаты мектепте окуп жаткан башка улуттун өкүлдөрүн жана аталган мектептерде окуп, кыргызча сабаттуу сүйлөп-жаза албаган кыргыз балдарын күндөлүк турмуш-тиричиликтин түрдүү чөйрөсүндө жана турмуштук түрдүү кырдаалдарда кыргыз тилинде эркин сүйлөшө билүү менен сабаттуу жазууга ээ кылуу.

Демек, бул максат аталган окуу китептин жазлпы мазмуну жана түзүлүшү аркылуу турмушка ашуусу керек.

Ушул максаттарга ылайык Кыргыз тили окуу китептери төмөндөгү милдеттерди чечүүнү да көздөйт:

-окуучулар өз алдынча ой-пикирин кыргыз тилинде билдирип, тилдик жана сүйлөшүү чөйрөлөрүнө жана талап кылынуучу сүйлөшүү деңгээлдерине ылайык маектеше алууга, өз пикирин билдире алууга жетишүү;

-кеп ишмердүүлүгүнүн угуу, окуу, сүйлөө, жазуу жана которуу түрлөрүндө иштөө көндүмдөрүнө ээ болуу;

-сабакты коммуникативдик ыкмада уюштуруу менен окуучуну турмуштук түрдүү кырдаалдарда сүйлөшө алуу менен, кыргызча сүйлөө маданиятына көнүгүү жана кыргыз тили аркылуу дүйнө таануусун өстүрүү;

-мектепти аяктаганда кыргыз тилинде газеттик жөнөкөй темадага макаланы жана радиодон социалдык-маданий жөнөкөй темадагы берүүлөрдү түшүнүүгө жетишүү;

-болуп өткөн же боло турган окуя туурасында монологдук баяндоо, сүрөттөө жана ой жүгүртүү түрүндө пикирин билдире алуу;

-темага ылайык тексттин мазмунун түшүндүрүп өз сөзү менен айтып бере алышы жана эң жөнөкөй темада текст түзө алуу;

-балдар эне тилинен кыргыз тилине же тескерисинче, кыргыз тилинен эне тилине сөздүктү пайдалануу менен, жогорку класстарда сөздүксүз эле которо алууга жетишүү;

-иш кагаздарын кыргызча түзө алуу.

Ушуларга ылайык, аталган окуу китептерди түзүүдө төмөндөгүдөй талаптарды авторлор эске алуулары керек.

Кыргыз тили окуу китептерин түзүүдө жетекчиликке алынуучу негизги дидактикалык, методикалык талаптар

Биринчи талап:

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикалык принциптерине жараша коюлуучу талаптар

Ал талаптар төмөндөгүлөр менен аныкталмакчы, атап айтканда:

-лингвоөлкөтаанытуу, лингвоэтномаданияттаануу принциби (кыргыз тили аркылуу кыргыз жери, эли, маданий дөөлөттөрү, материалдык жана рухий маданиятын таануу);

-коммуникативдүүлүк принциби (тилдин теориясы үйрөнүүгө басым койбой, аны турмуш практикасында колдоно билүүгө. Интерактивдүү баарлашууга басым коюп үйрөтүү);

-деңгээлдик принциби (тилди сүйлөшүү чөйрөлөрүнө жана тематикасына жараша ар бир класстын окуучулары өзүлөрүнө коюлган талаптардын деңгээлдерине жараша билүүгө жетишүү);

-окуучунун эне тилинин өзгөчөлүктөрүнө таянуу принциби (кыргыз тилин үйрөнүп жаткан окуучунун тиешелүү улуттук өзгөчөлүктөрүн, алардын эне тилинин фонетикалык, грамматикалык, морфологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алып окутуу);

-тилдик өзгөчөлүктөрдү салыштырып үйрөтүү принциби (кыргыз тилин үйрөнүп жаткан окуучулардын эне тилинин, мисалы, орус, өзбек, тажик тилдеринин бир катар фактыларын салыштырып, аң - сезимдүүлүк менен үйрөтүү);

-кырдаалдык-тематикалык принцип (сабакта кыргыз тилинин тилдик фактыларын жаттап үйрөтпөстөн, аларды түрдүү тематикада жана кырдаалдарда колдонуп сүйлөөгө машыктыруу менен үйрөтүү);

-тилдик материалдарды кептеги кызматына жараша тандоо принциби (тилдик материалдарды окуу китебине практикада сүйлөшүү максаттарына, алардын кептеги кызматына жараша тандап жайгаштыруу).

Экинчи талап:

Кыргыз тили менен орус, өзбек жана тажик тилдеринин ортосундагы интерференциялык, транспозициялык кубулуштарды эске алуу менен белгиленет.

Бул талаптар төмөндөгүчө мүнөздөлөт: атап айтканда:

- а) лексикалык интерференция;
- б) грамматикалык интерференция;
- в) фонетикалык интерференция;
- г) лингво өлкөтаануудагы же этномаданий, этнопсихологиялык интерференция;
- д) фразеологиялык интерференция, ж.б.

Үчүнчү талап:

Окутуунун коммуникативдүүлүгүн эске алуу менен аныкталмакчы.

Кыргыз тилинин кептик материалдары окуучулар ээ болууга тийиш болгон коммуникативдик компетенциялардын талаптарына жараша берилиши керек. Атап айтканда:

-Заттын ким же эмне экендигин сурап билүү; заттын бир жакка таандык экендигин билдирүү; заттын турган ордун айтуу; заттын санын, аз же көп экендигин айтып билдирүү; заттын бар же жок экенин сурап билүү; заттын иретин айтып билдирүү;

-жумалык күн аттары кандай айтыларын үйрөтүү, алдыда боло турган иш-аракеттерди сурап билүү; заттын кандай экенин айтып үйрөнүү; ким кайда бара жатканын сурап билүү; ким кайда жашаарын айтуу, кантип таанышууга болот?

-билбеген нерсе тууралуу кантип маалымат алууга болот? нерсенин кайда экенин кантип сурап билесин? ким кайда окуйт? ким кайда жашайт? буюмдун кимдики экенин сурап билүү, керек болгон буюмду кантип сурап алууга болот?

-буюмдун кимде экендигин сурап билүү; буюруу иретинде кайрылуу; кимдин, эмне кылгандыгын айтуу; ким качан, кайда болду?

-ким кайда кетти? мезгилди айга, күнгө бөлүштүрүп айтып берүү; кимге эмне жагаарын, эмне керектигин сурап билүү; уруксат суроого үйрөнүү; ким кайдан келгенин айтуу; ким качан келгенин айтуу;

-буюмду кимден алганын айтып берүү; буюмдун канча турарын сурап билүү; сатып алууга үйрөнүү, ким кайдан келатат? убакыттын канча болгондугун айтуу; буюмду кимден алганын айтуу; буюмду кайдан алгандыгын айтуу; кечирим суроо; өтүнүү;

-телефондо сүйлөшүү; телефонго чакыруу; ким канча жашта? ким эмнени алып жатат? ким эмнени берип жатат? жумушту эмне менен аткарып жаткандыгын айтуу, кыймыл-аракеттин ким менен бирге аткарылгандыгын айтуу; ким кимге жардам бергенин айтуу; заттын айлана-тегеректин атап айтуу, аралыкты билдирүү; ким ким менен кайда барат?

-ким качан эмне кылгандыгын маалымдоо; буюмдун кайда турганын сурап билүү; бирөөдөн бир нерсени алып берүүсүн өтүнүү, ким кимди же

эмнени күтүп турат? ким эмнени сатып алат? бирөөнүн сунушуна макул же каршы экендигин билдирүү;

-бирөөнүн сураганын берерин же бербей турганын билдирүү; күндү кандай өткөрөрүн айтып берүү; бир нерсени өзү аткараарын айта берүү; заттын өңү-түсүн жана даам белгилерин айтууга үйрөнүү; сен келечекте ким болгун келет?

-бир жакка кантип баруу керектигин сурап билүү; ким кайдан, кантип келгендигин айтуу; кыймыл-аракеттин себебин түшүндүрүү; ким жана эмне жөнүндө сөз болгондугун маалымдоо; заттардын форма, көлөм жана башка белгилерин салыштырып үйрөнүү;

-заттын болжолдуу эсебин кантип айтабыз? убакытты күн белгилерине карай кантип айтабыз? кубанууну же өкүнүүнү билдирүү; заттын түрдүү белгилерин салыштырып айтып үйрөнүү; заттын айлана-тегеректинде эмне бар экендигин айтып үйрөнүү;

-кимге кайсы кесип жагат? жакын адамын бирөөгө тааныштыруу; окшоштуруп, салыштырып айтуу; эмне кылгысы келгенин айтуу; айлана-чөйрөдө эмне болуп жатканын маалымдоо...ж.б.

Төртүнчү талап:

Окуу китептеринде окуу материалдарынын сүйлөшүү деңгээлдерине жараша берилиши

Окуу материалдарын сүйлөшүү деңгээлдерине жараша уюштуруу, атап айтканда:

A1.Карапайым деңгээл: 1-4-класстар (кыргыз тилин үйрөнүүгө багыттоочу мезгил);

A1.1. Баштапкы деңгээл: 5-6-класстар (тилдик жана сүйлөшүү көндүмдөрүнө машыктыруу мезгили);

A2. Негизги деңгээл: 7-8-класстар (тилдик жана сүйлөшүү көндүмдөрүнө, сабаттуулукка калыптандыруу, активдештирүү мезгили);

B1. Орто деңгээл, 8-9-класстар (өз алдынча чыгармачыл ишмердүүлүктөрдү өнүктүрүү мезгили);

В1.1. Ортодон жогорку денгээл: 10-11-класстар (жетишилген тилдик жана сүйлөшүү компетенцияларды жалпылоо жана жыйынтыктоо мезгили).

Бешинчи талап:

Окуу китептеринде окуу материалдары берүүдө кыргыз тилинде сүйлөшүү чөйрөлөрүнүн эске алынышы

Окуу китептеги материалдар окуучулардын төмөндөгүдөй сүйлөшүү чөйрөлөрүнө жараша уюштурулушу керек:

Баланын өздүк чөйрөсү. Окуу материалдары бул чөйрөдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши зарыл:

–өзүнүн аты, атасынын аты, жаш курагы тууралуу маалымат бере билүү; ата-энеси, чоң ата-чоң энеси ким экенин, иштеген иши, жашы тууралуу айта алуу; бир туугандары, окуусу, иши, жашы тууралуу маалымат бере алуу; жашаган жерин, үйүн, дарегин айта алуу; өз бөлмөсү, өзүнө тиешелүү буюмдары тууралуу айта билүү, ж.б.

Окуу-таануу чөйрөсү. Окуу материалдары бул чөйрөдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилмекчи:

– Мекени Кыргызстан экенин айта алуу; кыргыздын улуттук баатырлары, анын ичинен Манас баатыр ким экенин билүү, ал тууралуу маалымат бере алуу; кыргыз эли, анын меймандостугу тууралуу айта алуу; кыргыздын белгилүү, сыймыктанган адамдарын билүү жана алар тууралуу аңгемелеп айта алуу; Кыргызстанда жашаган башка улуттар тууралуу маалымат бере алуу; окуган мектеби, классы, классташтары тууралуу аңгемелеше билүү; окуган предметтери, окуу куралдары, класстагы окуу эмгеги тууралуу айта алуу жана суроолорго жооп бере алуу; кыргыз тили предмети, ага мамилеси, баалары, андан эмне үйрөнүп жатканы тууралуу маектеше билүү; мектептеги иштери, жүрүм-туруму, коомдук иштерге катышуусу, анда кылган иштери тууралуу айта билүү; мектеп багы, андагы өсүмдүктөр, ага камкордук, окуу чейректери, каникулдар ж.б. тууралуу айта алуу жана суроолорго жооп берүү.

Социалдык-маданий чөйрө. Окуу материалдары бул чөйрөдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

–туулуп-өскөн жери тууралуу айта билүү, сураса жооп бере алуу; ал жердин шарты тууралуу билдирүү жасай алуу; жашаган аймактагы объектилерди аталыштарын кыргызча айта алуу жана алар туураулуу

аңгемелеше билүү, ал тематикалардагы түрдүү кеп кырдаалдарына жараша сүйлөшө алуу; кыргыздын ыйык туткан жерлерин билүү жана алар тууралуу аңгемелеше алуу; кыргыздын жана башка улуттардын улуттук майрамдарын билүү жана алар тууралуу маектеше билүү.

Жүрүм-турум, этикет. Окуу материалдары бул чөйрөдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

-ата-энени сүйүү жана сыйлоо, бир туугандарына урматтоо менен мамиле жасоо, улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо, учурашуу, таанышуу, кечирим суроо, уруксат суроо, куттуктоо, жан-жаныбарларды багуу, аларга камкордук көрүү, тамактануу адеби, кийим кийүү адеби, коомдук жайларда жүрүү адеби, телефондо сүйлөшүү адеби, бирөөгө кыргызча кайрылуу жана көңүлүн өзүнө бура алуу, тааныш-бейтаанышка мамиле жасоо адеби, туулган күн, салттуу майрамдар, улуттук салттар, улуттук майрамдар, улуттук кийимдер, улуттук буюмдар ж.б. тематикаларынын чегиндеги окуу материалдары жана аларга жараша баарлашууга машыктыруу.

Күндөлүк турмуш-тиричилик. Окуу материалдары бул чөйрөдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

-күндөлүк эрежелерин кыргызча айта алуу жана кайсы маалда эмне кылары тууралуу сүйлөшө билүү; күндөлүк үй турмушу тууралуу аңгемелей билүү; үй оокатынын түрдүү тематикасына жараша аткарылуучу күндөлүк иштерге жараша аңгеме түзө алуу; үй буюмдарын, эмеректерди, идиш-аяктарды атай билүү жана аларды пайдаланып аңгемелеп сүйлөшө алуу; дүкөндө же базарда өзүнө керек нерселерди атап, бааларын, алардын сапаты кандай экенин сурай билип, кыргызча соода кылууга жатыгуу; күндүн, жуманын, жылдын, мезгилдин кыргызча аталыштарын билүү, аларга жараша сүйлөшө билүү.

Табият, экология чөйрөсү. Окуу материалдары бул чөйрөдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

-кыргыз жери, анын табияты, көлдөрү, суулары, кооз жерлери, жыл мезгилдери тууралуу аңгеме алуу; үй жана жапайы айбанаттар, канаттуулардын аттарын кыргызча атап, алар тууралуу аңгемелей алуу;

-жер жемиштер, жашылчалар, дарактар, өсүмдүктөр, гүлдөр ж.б. аттарын кыргызча атап, алар тууралуу аңгемелеше алуу; аба ырайы, жаан-чачындар, табияттын кооз мезгилдери, көңүлдүү эс алуу тууралуу аңгеме түзүп, кыргызча сүйлөшө алуу.

Баланын каалоо-кызыкчылыктары. Окуу материалдары бул чөйрөдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

– бош убактысында эмне кылары тууралуу аңгемелешип, окуган китеби, көргөн фильми, спектакли тууралуу аңгемелеп, сүйлөшө алуу; мектепте кандай ийримге катышарын, спорттун кайсы түрүн жактырарын, кандай музыкалык аспапты сүйөрүн сурашып, аңгемелеше алуу; келечекте ким болгусу келерин, кайсы кесипти сүйөрүн сурашып, сүйлөшө алуу; кайсы тамакты, суусундукту жактырарын айта алуу; качан каерде эс алгысы келерин, каникулдарда эмне кылууну жактырарын айта алуу жана сурашып сүйлөшө алуу.

Алтынчы талап:

Кыргыз тилиндеги окуу тексттеринин мазмунуна жана тематикасына коюлуучу талаптар

Окуу материалдарынын тематикалары окуучулардын күндөлүк окуу-жашоо чөйрөлөрүнө, турмуштук кызыкчылыктарына жараша программанын талаптарын эске алуу менен төмөндөгүдөй болуусу ылайык келет:

–окуучунун өзү жөнүндө, ата-энеси, мектеби, классы, окуу куралдары, баланын үйү, үй буюмдары, жашаган жери, кийим-кечеси, күндөлүк үй турмушу, туулган күнү;

–класстагы окуу эмгеги, окуу куралдары;

–кыргыз жаратылышы, тоолору, көлдөрү, суулары, үй жаныбарлары, жапайы айбандар, улуттук тамак-аш, идиш-аяк, тамактануу;

–нерсенин эмне экенин, адамдын ким экендигин, бир нерсени сурап алуу, сурап билүү, заттын санын, иретин, кыймыл-аракетин, өңү-түсүн айтып үйрөтүү;

–кыргыз элинин улуттук майрамдары, адабияты, белгилүү адамдары, кыргыз жери, улуттук салттар, улуттук кийимдери, буюмдары;

–дүйнөлүк жаңылыктар, спорт, маданият, адабият, окуучулар кызыккан тематикалардагы материалдар, ж.б.

Бул тематикалар окуучунун кыргыз эли, жери менен таанышуу аркылуу кыргызча кебин калыптандыруучу кызматты аткарат.

Жетинчи талап:

Окуу китепте окуучунун кеп ишмердүүлүгүнүн уюштурулушу

Окуу материалдары окуучунун кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө жараша тандалууга тийиш. Алар төмөндөгүлөр:

-угуп түшүнүү (башка тилдүү балдар кыргыз тилиндеги мугалимдин сөзүн, адегенде, угуп кабыл алат, туура угуп кабыл алынган сөз уккан балада туура кептин калыптануусуна шарт түзөт);

-сүйлөө: *жеке кеп* – окуучунун ар түрдүү тематикада өз алдынча бир бүтүн ой айтып машыгуусун уюштуруучу методикалык аппараттын түзүлүшү;

маек кеби: окуучулардын түрдүү кырдаалдарга ылайык маектеше алуусуна ылайык материалдардын берилиши жана аны уюштуруу жана ушуга ылайык методикалык аппараттын уюштурулушу;

-окуу: окуучулардын окуп түшүнүүсүн калыптандыруу, окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу, окуу техникасын өркүндөтүү максатындагы иштердин уюштурулушу, буга ылайык тапшырмалардын болуусу;

- которуу: окуучулардын кыргыз тилинен өз эне тилине, өз эне тилинен кыргыз тилине, адегенде, сөздүктүн жардамы менен, улам кийин сөздүксүз которо билүү ишмердигин калыптандыруучу иш-аракеттердин коштолушу.

Сегизинчи талап.

Окуу китепти жазууда кандай методдор эске алынууга тийиш?

Окуу китептерин түзүүдө төмөндөгүдөй методдор жана методикалык системалар эске алынуусу максатка ылайык келмекчи:

- түшүндүрүү методу; аңгеме методу; грамматика - котормо методу; проблемалык окутуу методу; салыштырып үйрөнүү; тилди түздөн-түз үйрөтүү методу; изилдеп үйрөнүү методу; тилди тездетип үйрөтүү; эмоционалдык-маанилик метод; интерактивдүү ыкмалар;

- өнүгүүнүн активдүү зонасы (Л.С.Выготский); акыл ишмердүүлүгүн этап менен өнүктүрүү (П.Я.Гальперин), өнүктүрүп окутуу теориясы (Д.Б.Эльконин П.И.Давыдов, В.И.Зинченко ж.б.), таанып-билүү ишмердүүлүгүн башкаруу теориясы (В.Н. Беспалько, Н.Т.Талызина), баланын инсандыгын эске алып окутуу (И.С.Якименская, И.Б.Бекбоев), кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүү теориясы (А. Леонтьев), түшүндүрүп окутуу методу (К.Иманалиев); ден соолукту сактап окутуу, ж.б.

Тогузунчу талап:

Окуу-нормативдик адабияттардын талаптарын

эске алуу

Аталган окуу китептерин түзүүдө сөзсүз түрдө предмет боюнча окуу-нормативдик материалдарга таянуу зарыл. Тактап айтканда, окуу орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептер үчүн Кыргыз тили окуу китептери Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун концепциялык багыттарын карманып, предметтик стандарттын талаптарына шайкеш келтирилип, окуу программасын өзөк кылып жазылуу менен, лексикалык, грамматикалык-фонеткалык жана тематикалык минимумдарды бекем сактоосу талап кылынат.

Демек, окуу орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин Кыргыз тили окуу китептерин жазууда мына ушул дидактикалык талаптар белгилүү деңгээлде эске алынышы тийиш.

Корутунду

Булардан сырткары, окуу китептерин түзүүдө төмөндөгү маанилүү маселелер да ырааттуу негизде чечилүүсү кажет:

- негизги тексттердин баланын курагына жана өздөштүрүү деңгээлдерине жараша жеткиликтүү татаалдыкта болушу;

- көркөм тексттердин бай тематикада болушу, балдардын кызыкчылыктарын эске алуу менен, тарбиялык таасирдүүлүгүнүн эске алынуусу;

- окуучунун өздөштүрүүсүн уюштуруучу методикалык аппараттын туура түзүлүшү;

- окуучунун өздөштүрүүсүнө багыт берүүчү тексттен сырткаркы компоненттердин кызматтарынын так аткарылышы жана анын туура уюштурулушу;

- окуу китептин иллюстративдик жактан талаптагыдай деңгээлде жабдылышы;

- окуу китептеринин полиграфиялык жактан сапаттуу жасалгаланышы, ж.б.

Ошону менен бирге, окуу кыргыз, орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептер үчүн окуу китептеринин мазмуну жана түзүлүшү жөнүндөгү проблема кыргыз тилин эне тили жана экинчи тил катары окутуу методикасында атайын илимий-изилдөөнүн объектиси катары коюлушу зарыл. Ошондо гана аталган проблема республикабызда илимий-методикалык негизде жеткиликтүү чечилмекчи.

Азырынча, аталган окуу китептерин жазууда авторлор аталган талаптарды эске алууга тийиш. Анткени ал талаптар кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун ушул күнгө чейинки топтогон тажрыйбасынын жана түзүлгөн окуу-нормативдик материалдардын негизинде иштелип чыкты.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Бекбоев И.Б., Памятка авторам учебника, – Б., 1999.
2. Бекбоев И.Б., Важные вопросы определения содержания и технологии образования в структуре школьного учебника», – Бишкек, 2004.
3. Байгазиев С.О., Кыргыз тили жана адабияты окуу китептерине коюлуучу дидактикалык талаптар, Фрунзе, 1989.
4. Кыргыз тилинин программасы, 5-11-кл., Бишкек, 2011.
5. Окуу орус мектептеринде кыргыз тилин окутуунун мамлекеттик стандарты, Бишкек, 2006.
6. Республиканын мектептеринде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн концепциясы, долбоор, (С.Рысбаев, К.Добаев, Б.Абдухамидова), Бишкек, «Кутбилим», 2012, 17-авг.

7. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-11-класстарында кыргыз тилин окутуунун программасы, (С.Рысбаев, А.Алымова, Э.Абдраева), Бишкек, 2012, 15-бас.

8. Казак тилин орус мектептеринде окутуунун программасы (Ф.Ш. Оразбаева ж.б.), Алматы, 2009.

9. Э.Мамбетакунов, Т.Сияев, Педагогиканын негиздери, – Б., 2010.

10. С.Рысбаев, Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери, Бишкек, 2011.